

Fürdőélet és közönség a tizenkilencedik századi Balatonfüreden

KÉRI Katalin

PhD student, University of Arts Târgu Mureş
tudosnok@gmail.com

Abstract: Bathing Life and Audience in the Nineteenth Century Balatonfüred

Bath culture is one of humanity's oldest civilizational phenomena and – due to its historical, religious and geographical diversity – bears the characteristics of a particular age and society. In the nineteenth century, bathing was not only a way of cleansing, but also a way of life, where the preservation of health and healing were linked to the new concept of leisure time, including the arts. Through the history of theatre in Balatonfüred my research examines the composition of the spa from 1702 until the mid-nineteenth century. Balatonfüred played a regional role during the reform era. The essay analyses the spa visitors and audience's impact on the life and theatre of Balatonfüred, covering the presence of the cultural and political elite of the nineteenth century, placing Balatonfüred on the palette of European bathing and theatrical culture.

Keywords: *Balatonfüred; nineteenth century; spa; theatre; audience.*

A tizenkilencedik század első felében a gőzhajó és a gőzmozdony megjelenése a közlekedést és szállítást jelentősen megkönnyítette, innovatívan hatott nem csak a kereskedelemre, de az idegenforgalomra is. Széchenyi Istvánnak köszönhetően a folyószabályozások mellett a balatoni hajóforgalom is megindult a Kisfaludy Sándorról elkeresztelt gőzhajó vízre bocsátásával 1846-ban (Romsics 2017, 324). A hajó 1887-ig üzemelt a Balatonon, szállította a gyógyfürdőre utazókat, 2015-ben építették meg korhű változatát, amely ma sétahajóként funkcionál, mint a Balaton egyetlen – háromfázisú aszinkron villanymotorok által hajtott – lapátkerekes gőzhajója. A tradicionális, reformkori elemek a város életében reflektálnak arra az időszakra, amikor Balatonfüred a gyógyfürdő kultúra egyik legfontosabb magyarországi helyszíne volt. Tanulmányom azt kutatja hogyan vált a reformkori Balatonfüred a fürdőélet egyik magyarországi központjává, miképpen oszlott meg a fürdő közönsége és milyen módon befolyásolta a Dunántúl első közházának működését. A fürdőtelep történetének kutatása során

Lichtneckert András, Hudi József, Zákonyi Ferenc helytörténeti írásai mellett az Arcanum oldalán fellelhető korabeli levelekre, újságcikkekre, Sörös Pongrácz és Sólymos Szilveszter levéltári kutatásaira, illetve a balatonfüredi panaszkönyv bejegyzéseire támaszkodtam.

Vízföldtani szempontok

Balatonfüred gazdag vízrajzát tekintve különlegesnek tekinthető, a felsőtriász kori földolomit a csapadékot a mélyebb rétegekbe vezeti, a karsztosodás és a földmozgások következtében létrejövő járatokban a víz a forrásokat táplálja, a várost átszelő patakok egy része a vízvezetékeket látja el (Zákonyi 1988, 26). Ami a települést a Balatonfelvidék más falvaitól, városaitól megkülönbözteti, a szénsavas forrásokból feltörő gyógyvíz, a tóba ömlő tiszta karsztvíz, az ennek köszönhető gazdag növényzet, a kiegyensúlyozott időjárás, az ország legtisztább levegőjű területe, valamint a környező dombok és völgyek szép környezete, amely évszázadok óta vonzza a gyógyulni és feltöltődni vágyókat. A kutatás szempontjából a nyolc kút és forrás közül a Gyógy tér felső területén épült, Műemlékké nyilvánított Kossuth Lajos forrás oszlopos csarnoka és a mai szívkórház fürdőjét tápláló kutak vize kiemelendő, amely a tizenkilencedik századi fürdő kultúra alapját teremtette meg Balatonfüreden.

A tihanyi apátság mint földbirtokos

Levéltári források szerint Flasker András seborvos 1702. május 21-én vásárolta meg azt a földterületet (jelenleg a Szívkórház áll rajta), amit nyugati irányból a forrás határolt, ahol 1718-ig végzett gyógyászati tevékenységet, kutat létesített és fürdésre alkalmas épületet emelt. Tőle Demkovic Miksa veszprémi seborvos vásárolta meg, majd 1741-ben került a terület Schuster József birtokába. A forrás és a hozzá épült kezdetleges gyógyfürdő infrastruktúrája 1702 és 1751 között seborvosok tulajdonában volt, akik azt vállalkozóként igazgatták (Lichtneckert 2013, 31-34). A balatonfüredi gyógyfürdő alapításának időpontja tehát – az eddig feltárt dokumentumok alapján – Flasker András adásvételi szerződésének dátumához köthető.

Sörös Pongrácz 1911-ben megjelent *A tihanyi apátság története 1701-től napjainkig* című írása a magyar egyháztörténet izgalmas korszakáról ad átfogó képet. Az általa összefoglalt gazdag levéltári kutatás hetedik fejezetében hosszasan bogozza a balatonfüredi birtok jogviszonyait, az éveken át húzódsó perek és a bérlői, tulajdonosi, igazgatási szerepek mellett átláthatatlan viszonyrendszerét. A tizenharmadik században az apátság mellett földbirtokosi tulajdonnal rendelkezik még a veszprémi káptalan, az Eszterházyak, az Oroszy és a Somogyi család. A parlagon heverő földek kisajátítása, az erdő fáinak tulajdonjoga, a legeltetés folyamatosan vitát szült a földesurak és a jobbágyok, bérlők között. Grasso apát például 1725-ben a füredieket akarta eltüntetni a templomépítéstől az apátság területén, 1733-ban pedig pert indított, amelynek célja Füred megszerzése volt. Utódja, Lécs Ágoston – aki 1740-től 1760-ig volt apát – folytatta a pert,

amit 1748-ban elveszített. A tihanyi apátság balatonfüredi birtokait 1716. július 1-jén írták össze, de csak évekkel később egészítették ki a savanyúvízes területekkel. A forrásra Lécs Ágoston figyelt fel mivel a gyógyvíz árusítása jó befektetésnek tűnt. A Balatonfüred és Arács határmezsgyéjén álló telek tulajdonosa, Tenkovics (más helyen Demkovicsként említett) Miksa fürdőházat, kazánt épített a forráshoz, tíz fürdőkáddal kezdte meg praxisát. Halála után, 1741-ben özvegye adta el 1208 rajnai forintért Schuster József orvosnak, aki 1742-ben mások mellett a tőle nyugatra lévő forrás tulajdonosának, az apátságnak is tartozott. 1748 őszén Schuster meghalt, Lécs apát 1749 július 25-én bérbe vette az özvegytől a fürdőt (Sörös 1911, 390-91). Az apát évek alatt kifizette az özvegy adósságait, 1755-ben pedig már 1100 forintra nőtt az apátság követelése a savanyúvíz területén, melyet végül a közben új házasságot kötött asszony eladott „a hozzátartozó telekkel, a rajta levő épületekkel, fürdőházakkal, vízfűző fazekakkal, asztalokkal, székekkel, ágyakkal, kerttel, ahhoz tartozó halastóval, Balatonnal 2300 rajnai forintért s öltözetére kegyesen megajánlott 6 aranyért, mely összegeket kezéhez is vette, Lécs apátnak és konventjének eladja s ezen eladást valamely káptalan előtt is bevallja.” (Sörös 1911, 393). Sörös Pongrácz szerint a deveceseri Eszterházy birtok kormányzója ugyan tiltakozott, mivel véleménye szerint Schuster Eszterházy egyik füredi jobbágyának irtásán építkezett, de nincs forrás arra nézve, hogy pert indítottak volna, így az apátság maradt a gyógyvízi forrás és a terület birtokosa.

1780-tól emelkedett a bérlők száma, a levéltárakban fennmaradt bérleti szerződések, térképek, tervrajzok és épületösszeírások arról tanúsodnak, hogy a tihanyi apátság fejlesztései elindultak, kiadásait feljegyezték az apátság számadáskönyveibe. Új istállót, kocsiszínt, alsó és felső traktérházat¹ építettek, ezzel növekedett a vendégszobák száma, fejlesztették a berendezést. Míg 1749-ben 23 kádat vett bérbe az apátság, 1784-ben a bérlők 40 vas és 3 faabroncos kádat vettek át az apátságtól. Megindultak a magán építkezések, gróf Széchenyi Ferenc Arácson, Esterházy Károly gróf a gyógyvízzel szomszédos telken 1782-ben épített nyaralót. Vajda Sámuel, aki Lécs Ágostont követte apátként, 1761-től átalakította a fürdőtelep képét, felújította a fürdőházat és számos fejlesztést vitt véghez, valamint szabályozta a bérlők részére az árakat (Lichtneckert 2013, 39-43). II. József 1782-ben kiadott szekularizációs rendelete feloszlatta azokat a szerzetesrendeket – velük 140 kolostort –, amelyek nem oktatással, gyógyítással foglalkoztak; Pannonhalma 1786-ban, Tihany 1787-ben kapta meg az erről szóló értesítést. A bencés rend megszüntetésével a fiókapátság Tihany-i birtokai is *Fundus Religionis*-ba, azaz a Vallásalapba kerültek, a fürdő igazgatását 1787-től 1802-ig a Helytartótanács kezelésére bízták. Elrendelték a fürdő korszerűsítését és tervrajzot készítettek, amely 1789-ben megvalósult és másolata megtekinthető a balatonfüredi helytörténeti gyűjtemény Zákonyi hagyatékában (Sólymos 2003, 21-23).²

¹ fogadó, vendéglő

² Kutatómunkám során megtekintettem a balatonfüredi Zákonyi hagyatékot, amely nem tartalmaz eredeti tervrajzot és térképet, csak azok másolatait, ezért pontosítottam Sólymos állítását.

A Királyi Kamara első intézkedései között a források védelme és Oesterreicher Manes József, az első egyetemet végzett, fizetett orvos kinevezése volt, aki elindította a savanyúvíz palackozását, megszervezte a gyógyvizes kúrákat. A Habsburg birodalom egy másik fürdővárosában, Franzensbadban is dekrétummal indította el a kolónia fejlesztését, amely hasonló pontokból állt, úgymint a forrásvédelem, palackozás, kúrák, szállás szervezése, fürdőtelepi intézmények, szórakozási lehetőségek megteremtése. A fejlesztések szempontjából érdemes megemlíteni Thalherr József és Krausz János építészeket, valamint Schilson János bárót, aki a pesti kamarai kerület kormányzója volt és Lipótváros tervezőjeként a balatonfüredi fürdőtelep átalakításában is részt vett 1788 és 1793 között (Lichtneckert 2013, 46-47). Az eddigi legrészletesebb kutatás a korszakot tekintve Lichtneckert András nevéhez fűződik, aki táblázatban foglalta össze a gyógyfürdő kiadásait és bevételeit 1787 és 1795 között, amelyből megállapítható, hogy a személyi jellegű költségeket 1792 után a bérletből származó bevételek fedezni tudták, sőt meghaladták. A fejlesztéseknek köszönhetően az épületek értéke a kamarai igazgatás alatt 39500 forintra, a háromszorosára nőtt, miközben a parcellázott telkeken magántulajdonban épült házak és nyaralók további 72500 forintértéket hoztak létre (Lichtneckert 2013, 53-54). 1802-től a fürdő újra a visszaállított bencés rendhez került, melyet a tihanyi fiókapátság irányított 1889-ig. A bérlők és dr. Oesterreicher maradtak, utóbbi több alkalommal képviselt ellentétes álláspontot és került vitás helyzetbe Novák Krisztozom főapáttal. A fürdő vezetése egyre inkább megterhelő volt az apátság számára, ezért gazdasági kérdésekhez értő, világi alkalmazottat kerestek, és 1835-től Écsy Lászlót bízták meg, mint fürdőigazgatót. Écsy kezdeményezte egy panaszkönyv létrehozását, amelybe a fürdővendégek írhattak tapasztalataikról és fejlesztési ötleteikről, a könyvnek és naplójának köszönhetően gazdag forrásanyag áll rendelkezésünkre a következő évtizedekről.

A balatonfüredi birtok és jogviszonyok zavarosságára más példát is találni Sörös Pongrácz 1911-ben megjelent munkájában. Az erdő, a szántók miatti perek mellett a korábban nem rendezett regálé jogok kérdése is feszültséget szított 1832-ben, amikor a református egyház számára a fürediek egy területet elfoglaltak, majd azt Szalai György nemesnek házépítésre bérbe adták, hogy kocsmát nyisson. Az apátság, a veszprémi káptalan és az Eszterházy-uradalom közösen akartak fellépni és a kocsmáról levágni a cégért. „De hát a devicséri tisztek a jobbágyokkal akarták a dolgot elvégeztetni, ezek meg, reformátusok lévén, a dolgot elárulták s mire a végrehajtásra került volna a sor, a czégért már jóval fölebb emelték s a nemesek készen várták a planum kezdését. Senki sem mert a három uradalom küldöttjei közül belekapni a planum végrehajtásába, mert mindenik féltette az életét.” (Sörös 1911, 384).

Balatonfüred az európai fürdőkultúra palettáján

A fürdőkultúra az emberiség egyik legrégebbi civilizációs jelensége, történelmi, vallási és földrajzi diverzitásának köszönhetően jellemző jegyeket hordoz egy adott

korról és társadalomról. A tizenkilencedik században a fürdőzés nem csupán a tisztálkodást jelentette, életforma volt, ahol az egészség megőrzése, a gyógyítás összekapcsolódott a szabadidő eltöltésének új fogalmával, ezen belül pedig a művészetekkel. Ha áttekintjük a tizenkilencedik század legkeresettebb fürdővárosait, tetten érhető az a kétoldalú igény, amely a társulatok nyári desztinációit és a városok színházépítési törekvéseit összefüggésbe hozza, és többek között e gondolat mentén indította Kisfaludy Sándor azt a lobbist, amely a Dunántúl első közsínházának megnyitásához vezetett. A továbbiakban Balatonfüred fejlődését vizsgálom az európai fürdővárosok viszonylatában.

Az Arcanum oldalán található egy, a témához tartozó korábbi tanulmányokban még nem említett dokumentum, amely a savanyúvíz gyógyító hatására, a tizenhetedik század politikai elitjének fürdőzési és gyógyvíz fogyasztási szokásaira utal. A levelet 1628. augusztus 2-án írta gróf Eszterházy Miklós nádor második feleségének, Nyáry Krisztinának. „A mint édes fiam, megírtam vala, én mindenestől is e két három nap alatt érzettem hasznát a savanyóvíz italnak. Kire nézve, a kik régen iszszak ezt a vizet, közönségesen mondják, hogy félelmes volna még tíz nap alatt is elhagyni italát. [...] ha még maradhatnék addig, csak szintén ez jövő hétfőn indolnék innét; mivel minnyájan a kik itt vannak ellenzik elmeneteletem.” (Eszterházy és Merényi 1900, 42). Eszterházy korábbi, 1628. július 17-én Nosztopon keltezett leveléből kiderül, hogy aznap Devecserbe indul, majd Savanyóvízre. Devecser Veszprém megyében található, 1625-ben került a vár az Eszterházy család tulajdonába. A Magyar Történelmi Társulat által kiadott 1900-ban szerkesztett kötetben dr. Merényi Lajos a Savanyóvíz településre Tarcsa helységnevet ír a lábjegyzetben, nem ír részletesebb meghatározást. A következő levélben már Rohonc, Eökeörvართ, Hosszutóti helységnevek szerepelnek. Az augusztus 2-án kelt levél alján, amelyben a víz jótékony hatásáról ír, a Tarcsa helységneve található. Tarcsafürdő, régebben Tarcsa, németül Bad Tatzmannsdorf, horvátul Tarča község Ausztriában, Burgenland tartományban, a Felsőőri járásban található. A település gyógyforrásairól volt ismert, Baden bei Wien mellett a nyugat-magyarországi nemesi családok kedvelt pihenőhelye volt, ahol 1620-ban kutakat, majd 1621-ben fürdőt létesítettek, 1650-ben pedig már Bécsbe szállították a palackozott vizet. Gróf Batthyány Lajos nádor tulajdonába 1752-ben került a fürdő, amely 1830-ra vált ismert üdülőhellyé. Az Eszterházy Miklós levelében Savanyóvízként emlegetett fürdő tehát nem Balatonfüreddel, hanem a mai osztrák Tarcsafürdővel lehetett azonos. Tarcsafürdő korábbi népszerűsége is alátámasztja azt a tényt, hogy Balatonfüred évtizedekkel volt lemaradva a Habsburg birodalom más fürdővárosaitól a tizenhetedik és a tizennyolcadik században.

Johann Hübner német geográfus 1736-ban megjelent helységnevelexikonját 1815-ben bővítette ki Sperl Xav. Ferenc, a fordítás 1826-ban készült el. A Füredi Savanyú víz szócikk arról tanúskodik a lexikon 307. és 308. oldalán, hogy Balatonfüred gyógyvize a 19. század elején népszerű volt nem csak a belföldi, de a külföldi látogatók körében is.

„Füredi savanyú víz, Szala Várm.ben, Füred falunak szomszédságában, Balaton partján Weszprémtől 2 ½ Tapolczától 4. óra. [...] Nevezetes e' kútfő, és kénköves ferdő nem csak magyar, hanem külső országokban is, mind hasznára, mint kies fekvésére nézve is. Sok jeles épületekkel bír a' vendégek' elfogadására” (Hübner 1816, 307-308).

A magyarországi ásványvizek ismertetése az európai szakirodalomban ugyancsak a tizennyolcadik századig várattott magára. Mária Terézia uralkodása alatt kísérletet tettek azok felmérésére. Áttörésnek tekinthető a külföldi szakirodalomba való bekerülés szempontjából Kitaibel Pál *Hydrographica Hungariae* című írása, amely 1829-ben jelent meg. Ennek köszönhetően 1832-ben a *Neueste statistich-geographische Beschreibung* a 133. oldalon említette a magyar, horvát, szlovén, erdélyi és galíciai gyógyvizeket, 1834-ben Leopold Fleckles ismertetett tizenhat hazai gyógyfürdőt, köztük Füredet is, 1862-ben pedig August Vettner a monarchia gyógyfürdőiről írt könyvében kaptak helyet a magyar gyógyvizes források (Lichtneckert 2013, 19-20).

Balatonfüredet a megjelent írásokban, beszámolókbán több alkalommal aposztrofálják a „*magyar Meran*” illetve a „*magyar Pyrmont*” elnevezéssel. Bad Pyrmont Németország Alsó-Szászország tartományában, Hannovertól mintegy 70 kilométerre található, ötszáz éves fürdőkultúrával, tizenkilenc ásványvizes forrással. A hasonlat túlzó mivolta már az ásványvizes források számával és a fürdőtelep kialakulásának időbeni eltéréseivel is alátámasztható. A mai Belgium területén található Spa már a tizenhatodik századtól vonzotta a látogatókat, az európai uralkodó dinasztiák kedvelt nyaralási és gyógyulási desztinációja, így a diplomácia történetének fontos nemzetközi helyszíne is volt. 1825-ben Leopold von Dernath írásában dicsérőleg hasonlította össze Balatonfüredet Spa városával, mely szerint „A füredi kutak javarészt pótolják Spa forrását” (Katona 2016, 12). Az angliai Bath és Baden-Baden az európai fürdőkultúra meghatározó központjai voltak. A rómaiak által épített Bath-ba 1702-ben utazott Anna királynő, hogy igénybe vegye a fürdő szolgáltatásait, 1704-ben Richard Beau Nash lett Bath ceremónia mestere, aki a korabeli Anglia egyik meghatározó „divatdiktátoraként” komoly szerepet játszott a tizennyolcadik századi Bath népszerűsítésében. 1761-ben bekövetkezett haláláig szervezte a látogatók társasági eseményeit. A város rövidesen Anglia leglátogatottabb üdülőhelye lett, ahova az arisztokrácián kívül a középosztály birtokos és polgári családok is befogadást nyertek. Egy évszázaddal később ezt a társadalmi folyamatot figyelhetjük meg Balatonfüreden is, ahol az uralkodó család látogatása fókuszba emelte a várost, megindultak a fejlesztések és a korábban külföldi fürdővárosokba látogató tehetősebb rétegek a füredi savanyúvizet jelölték meg új, nyári desztinációként.

Baden bei Wien gyógyforrásait már a rómaiak ismerték, a város címerét – rajta két fürdőzővel – III. Frigyes adományozta hálából, felesége gyógyulásáért. Az 1866-ban megjelent *Egyetemes Magyar Encyclopaedia* Baden és környéke szócikk alatt található leírás tartalmazza többek között a fürdő történetét és a közönség évenkénti létszámát 1846 és 1855 között.

Baden jóléte minden viszontagság ellen daczolt; az 1805- és 1809-ki francia berontás, valamint az 1812-diki tűzvész csak mulékony kárt tehetett rajta; az épületek száma egyre szaporodott és a fürdői vendégeké is, kikhez ünnep- és vasárnapokon a mulatni vágyó bécsiek ezrei is csatlakoznak [...] az 1846—55-re szóló hivatalos kimutatások sserint az évenként ide sereglett vendégek számát: 1846. 6933; 1847. 6535; 1848. 5640; 1849. 5840; 1850. 7159; 1851. 6513; 1852. 7170; 1853. 7105; 1854. 7383; 1855. 8026. A fürdők száma 17-re megy.

Török 1866, 159

A vendégforgalom összehasonlítása és Balatonfüred forgalmának elhelyezése nemzetközi viszonylatban már csak azért sem egyszerű, mivel a fürdővárosok más szempontok szerint állították össze a vendéglistákat. Az apátság tulajdonában lévő vendégházak és a Nagyvendéglő szállás adatai között nem szerepelnek a Horváth-ház és a magán szállásadók vendégei, valamint Balatonfüreden csak a nyolc napnál tovább tartózkodó fürdővendégeket számolták. Ugyanakkor a főként köpölyözést vagy parasztfürdőt igénybe vevőket, a lakosokat, vagy azokat, akik nem szálltak meg a városban, kihagyták a fürdő vendéglistáiról. Lichtneckert András táblázatában összehasonlította a füredi, franzensbadi, marienbadi és gleichenbergi vendéglistákat, melyből megállapítható, hogy Balatonfüred a tizenkilencedik század első öt évtizedében versenyképes volt a cseh és osztrák konkurenciával, amit lemaradás követett (Lichtneckert 2013, 242-243). Ugyanakkor Baden bei Wien-nel összehasonlítva Balatonfüred listázott vendégszáma 1846-ban 2180, 1847-ben 2744, 1848-ban 2610, 1849-ben 3093, 1850-ben 2658, 1851-ben 2527, 1852-ben 2533, 1853-ban 1987, 1854-ben 1833, 1855-ben 1802 volt. Érdekes adalék, hogy éppen 1849-ben közelítette meg legjobban a bécsi adatokat Balatonfüred a maga 3093 fős látogatószámával, ebben az évben Baden bei Wienben 5840, Franzensbadban 2489, Marienbadban 2054, Gleichenbergben 747 fő jelentkezett be. A fürdő helypénz bevétele 1848-ban hat ezüstforint volt a korábbi 19-hez képest, 1849-ben nulla, a bérleti bevétel 1847-től látványosan zuhant 2006-ról 884 ezüstforintra, de 1849-ben már 1523-ra emelkedett.³ A melegfürdők forgalma, a palackozás, köpölyözés, gyógyítás nem szünetelt a szabadságharc időszaka alatt, ahogy az előadások sem – a Játékszínt és a színkört Hetényi József társulata bérelte – egyedül a közfürdő látogatottsága esett vissza Balatonfüreden 1849 nyarán. Mindez arra enged következtetni, hogy bár gyógyulás céljából megjelentek a harcokban sebesülést szerzett katonák is, a szabadságharc alatt elsősorban a tehetősebb rétegek keresték fel Balatonfüredet nagy számban. Ennek oka pedig az lehet, hogy bár a város érintett volt a harcok alatt némely vonatkozásban, Balatonfüred nem volt számottevő stratégiai pont és helyszín, ezért a gyógyulást és pihenést kereső visszatérő vendégek mellett megjelentek a forradalom és szabadságharc eseményei elől menekülő családok is.

³ Veszprém Megyei Levéltár, Tihanyi Apátságának Levéltára, *Savanyúvíz felügyelői számadások, 1836-1885.* idézi Lichtneckert András, 2013, 419

A gyógyfürdő közönsége, társadalmi megoszlása

A víz minősége és a környezet szépsége indokoltta teheti a korabeli elragadtatott hangú, dicsérő kiadványok és híradások megjelenését, amelyek promóciós hatása vélhetőleg a látogatószám emelkedésére irányult.

Magyar hon' fiai! s leányi! Nem részrehajlási büszkeség volna, ha mondanók, hogy egy magyar ifjú emberpár deli testalkattal, nemzetileg díszöltözöttek, a' földtekén, izlésre minden egyéb nembeli embereknél legékesb'. Ilyen Füred. 's tájéka a' természetben, a' maga nemében; dicső pedig szinte a' savanyú víz, kivált a' fürdők hasznait mérve, annyira, hogy valamint a' buzgó Ozman legalább egyszer meglátogatja Mohammed' koporsóját üdvösséges czélből, úgy megérdemli Füred is a' látogatást mind haszon', mind kellem' tekintetéből, - mi annál kedvezőbbé történhet, mivel itt a' degesz erszény nem olly szorosan kívántatik meg, mint a' drága külföldön. Egy Istent nem ösmérő tudóst annak ösméretére a' mezei lilium vezérle; Füred pedig a' boldogság érzésének tudományára tanítja az érzékeny szívet, 's észképet támaszt az ártatlanok' sirontúli édenéről, - 'a Mindenható' erántunki gondos jószágának felfogása bájjal állítatik elő itten elménkben 's a' jóra hajló ember bölcsességgel 's szívnyemesedéssel tér vissza e' vigasság' iskolájából. – Ez a' Magyarhoz illő!

Miskolczy 1837, 3-4

A lelkes hangú kiadvány szerzője Miskolczy Károly, akitől kötődése miatt sem feltételezhető az objektív hangú leírás. Testvére, Miskolczy László volt 1836-ig az egyik seb orvos, akinek állását halála után másik testvére, Miskolczy Pál kapta meg a fürdőtelepen. A könyvecskének köszönhetően mindenestre részletes képet kapunk a reformkori fürdő felépítéséről, a fejlesztésekről és a fürdőközönség szokásairól. Egy fürdőn töltött nap programja nem különbözött a nemzetközi hírű fürdővárosok szokásaitól: korai kelés, reggeli ivókúra és séta a gyógyvizet kútnál, amelynél zenekarok gondoskodtak a vendégek szórakoztatásáról, mise, fürdő, ebéd, pihenés, séta, színház, vacsora, bál vagy a Balatonfüreden sajátos szerenáddal egybekötött esti csónakázás, tűzijátékkal. A fürdő vendégei a reformkorban elsősorban a jómódúak köréből kerültek ki, de a vendéglistáknak, szépirodalmi leírásoknak, visszaemlékezéseknek köszönhetően elmondható, hogy a birtokos köznemes rétegen kívül a törzsközönségben képviselte magát az értelmiség, a városi polgárság, a kereskedők, az arisztokrácia, de nem szabad kihagyni a parasztfürdők, közfürdők szegényebb rétegét sem, akiknek száma – például Marienbaddal szemben – feltételezhetően megközelítette a vendéglistákon szereplő gazdagabb társadalmi rétegek képviselőit.⁴

⁴ Danzer, Adalbert Edward, *Topographie von Marienbad als Führer im Curorte selbst und in dessen Umgebungen*, Leipzig, 1847. Idézi Lichtneckert András, *A balatonfüredi savanyúvízi gyógyfürdő története az alapítástól az államosításig 1702-1949*, Balatonfüred Városért Közalapítvány, Balatonfüred, 2013, 247

Az 1830-as és 1831-es évekből nem maradt fent fürdőlista, így a színház építése és megnyitásának idején Kisfaludy Sándor adománygyűjtő tevékenységére lehet főként hagyatkozni. 1836-tól 1840-ig a fürdő közönségének panaszkönyvet helyeztek ki a gyógyforrás mellé, a bejegyzésekre, aláírásokra támaszkodhatunk a közönség összetételét illetően. A balatonfüredi helytörténeti gyűjtemény őrzi az 1841-es vendéglista másolatát, amely a Városi Múzeum helytörténeti kiállítási anyagának része. Ez, ha nem is teljes képet, de hozzávetőleges információt ad a fürdővendégek társadalmi helyzetéről, a nemek megoszlásáról az 1841 május 15. és augusztus 27. közötti időszak tekintetében. A vendéglista összesítése szerint 1799 bejelentett fürdővendég érkezett Balatonfüredre, táblabírók, birtokosok, kereskedők, lelkészek, katonák, hivatalnokok, orvosok, jogászok, tanítók és az arisztokrácia képviselői.

A bejelentett vendégek között felbukkan Lamberger Charlotte orvosnő, aki Pápáról érkezett másodmagával 1841. június 24-én, és ugyanezen a napon Spiess Antónia táblabírónő Pécsről, szintén másodmagával, Pintér Anna városi főjegyzőnő pedig egyedül. A kereskedőnők mellett, leánynevelő intézet elöljárónője, főszolgabírónő, polgármesternő, városi tanácsnoknő, ács mesternő, molnárnő, tímárnő, piperésznő, nép szószólónő, egy főhadnagynő, valamint egy tábornagynő Sümegről és egy altábornagynő Bécsből is bejelentkezett a fürdőre. A foglalkozását nem mindegyik bejelentő adta meg, de a felsoroltak vélhetően nem a férjüket jelezték, hiszen szerepel például gyógyszerészné, birtokosné, birtokosnő és orvosnő is a listán. Lamberger Charlotte orvosnő jelenléte azért is érdekes, mivel 1841-ben a nők nem juthattak egyetemi képzéshez. Az első diplomás orvosnő Hugonnai Vilma volt, aki egyébként a füredi Horváth-házat építtető Szentgyörgyi Horváth család sarja volt. Ő 1879-ben védte meg disszertációját Zürichben, diplomájának elismertetése viszont számos akadályba ütközött, ugyanis az 1895-ös királyi rendeletig nem folytathattak egyetemi tanulmányokat nők. 1841-ben Lamberger Charlotte orvosnő esete ezért egyedi és feltételezhetően nem volt birtokában egyetemi diploma. Az 1841-es vendéglistán a nők a reformkori társadalomban a nekik szánt szerepek ellenére hangsúlyosan képviselték az önálló, nem feleségként jelenlévő nyaralók körét, foglalkozásukat is feltüntetve. Ez annak viszonylatában is fontos, hogy a korabeli társadalom hogyan viszonyult az egyedül utazó nőkhöz. Bár a reformkor haladó gondolkodású rétegei esetenként elismerték a nők aktív szerepvállalását a társadalmi célú mozgalmakban, ez kimerült a nevelési témájú aktivitásban, és 1848-ban Teleki Blanka növendékeinek követelését az egyenjogúságról, az egyetemi oktatásról és a szavazati jogokról nem támogatták (Dobszay és Fónagy 2005, 67-68). Az Anna-bálokra is érkeztek egyedülálló nők, valamint anyák lányaikkal. Blaha Lujza évtizedekkel később naplójában ír arról, hogy a balatonfüredi nyaralás pozitívan hatott az eljegyzések számára. A társadalmi érintkezés illegális formái is felbukkantak a városban. Annak ellenére, hogy a fürdőtelep a bencés rend tulajdonában volt, a prostitúció is jelen volt, ahogyan a szerencsejátékok is. Oláh János református lelkész *Balaton mellyéki tudósítások barátságos Levelekben* című írását 1834-ben a *Tudományos Gyűjtemény* harmadik kötete közölte, melynek teljes

szövege megtalálható az Arcanum oldalán. Az útikönyvben a szerző a színház állapotáról és az épület mögött húzódó parkról is ír: „szép hely, de mivel jobbadán a Vénus madarai ebben tartózkodnak, lesvén a prédára: a jobb ízlésűek és erköltsűek tsak a forrás mellett mulatnak.” (Oláh 1834, 67). A Fülöp József által épített postaépületet a fürediek a „Madárház” elnevezéssel illették, ahol a fürdőt felkereső kurtizánok szálltak meg. A kétemeletes épület huszonhat lakószobával rendelkezett, a földszinten alakította ki Fülöp József a veszprémi posta balatonfüredi fiókját (Lichtneckert 2013, 70). A prostitúció megjelenéséről Balatonfüreden több forrás tanúskodik, újságcikkek, irodalmi művek. A Hudi József által szerkesztett Francsics Károly borbélymester naplójában, Francsics az 1846. júliusában tett füredi látogatása kapcsán említi az Arácshoz tartozó részen, zsidó bérlő birtokán álló kocsmában tartózkodó vidám szakácsnékat.

[...] midőn beléptem, valami kellemetlen nyikorgó zene, rendkívüli hahota és fület sértő vigyorgás ütötte meg füleimet. (...) Miközben alig 10 lépésnyire az utcaajtótól, balra a nyitott tornácra nyíló konyhaajtóhoz értem, melynek ajtaján midőn betekinték, megálltam, s a tárt ajtószárhoz támaszkodva, már nem tudom — hogy igazat is írjak és ne is hazudjak — bámulni akartam-e a tűzhely körül forgoló s röhögő szépségeket (...) ebben a fertelmes bűnfészekben, ebben az ocsmány s undok, piszok kamorában, ebben a rút bordélyházban, itt valamit enni? (...) meglátom odakinn azt a sok szép, sürgő-forgó fehérchselédet, kik bizonyosan mind a vendégek számukra vágnak iderendelve, ha éhes volnék is, elveszne étvágyam.

Francsics és Hudi 2001, 123

Katona Csaba izgalmas tanulmányban írt a balatonfüredi prostitúcióról *Vénus madarai Füreden* címmel, a gyógyfürdőkön megjelenő kurtizánok a cselédek egyéb szolgáltatásai és a szerencsejáték nem csak balatonfüredi jelenség volt, ennek kutatása azonban nem célja jelen tanulmányomnak. A fürdővendégek társadalmi, nemi és vallási szempontú differenciálása a fürdő szerkezetében realizálódott és korlátozta esetenként a fürdőélet kereteit. Ez sem volt helyspecifikus, Baden-Badenben, Pöstyénben, Szliácson külön fürdőházakat építettek a vendégek vagyoni helyzetét tekintve. Balatonfüreden 1836-ig, az Újfürdőház építéséig egy fürdőházban, külön kamrákban vehették igénybe a szolgáltatásokat gazdagok, szegények, keresztények és izraeliták (Lichtneckert 2013 245-246). A zsidóságot érintő 1848-as majd 1867-es rendelkezések még csak túrt felekezetként minősítették az izraelita lakosokat, 1895-ben került csak az államilag is támogatott vallások közé, ekkor valósult meg a magyar zsidóság emancipációja (Romsics 2017, 361). A zsidó fürdőközönség, a bérlők és orvosok jelenléte Balatonfüreden elsősorban vallási felekezeti alapú volt. Azonban a fürdőtulajdonos apátság a vendégjelenlét, bérlők, kereskedők bevonásának szempontjából pozitívan reagált a zsidóság növekvő részvételére. A fürdő gyógyászati-szakmai fejlődése az első képesítéssel rendelkező zsidó orvos és balneológus Osterreicher Manes József fejlesztéseinek is köszönhetően indult meg 1785-től, kinevezésének időpontjától. A békés együttélés azonban korántsem volt zökkenőmentes.

Balatonfüreden a zsidóság számára két fürdőkamrát tartottak fenn a fürdőházban, a jómódúak kádjait nem vehették igénybe, ugyanakkor a seborvos a forgalom hiányára hivatkozva a zsidók számára fenntartott fürdőhelyiségeket piaci alapon értékesítette a szabad időszakokban, Osterreicher utasítása ellenére. 1797-ben külön fürdő és konyha épületére tettek javaslatot a helytartó tanácsban, amelyből csak az utóbbi valósult meg. A vallási okokból adódó differenciált étkezési igényt a zsidóság tudta kiszolgálni, ezért a megoldást a zsidó bérlők által fenntartott vendéglő és fogadó jelentette. Az első zsidó traktérház 1816-ban kelt szerződése szerint Glück Filep és Jákob, valamint Kapl Benedek bérlőkhöz került. Az 1826. évi tűzvész következtében új épületbe költözött, majd 1868-ban kapta meg végleges helyét ott, ahol ma a Balaton étterem áll (Lichtneckert 2013 254-256). Bár az apátság, mint tulajdonos a zsidóságra egyenrangú, sőt jövedelmet jelentő bérlőként, fürdővendéggént gondolt, a szegregációra több példa is fennmaradt. 1816-ban Szentgyörgyi Horváth János a tihanyi apátságnál a Fülöp ház telkét akarta szabadon tartani, hogy a zsidó vendégek a keresztényektől külön útvonalon sétáljanak a Balatonhoz, amit az apátság elutasított, cáfolta, hogy bármikor ilyen rendelet létezett volna, sőt a sétány és a tér közös használatára hívta fel a figyelmet (Lichtneckert 2013, 256). A balatonfüredi panaszkönyvben két 1840. augusztusra dátumozott bejegyzés található, amelyben a magát nem megnevező aláíró, „A Társaság”, a zsidó vendégek jelenléte ellen támaszt kifogást.

Kéméletlen sőt illetlen dolognak méltán tartható az, hogy az így címzett uri köz fürdőkben, az t. uradalom bölcs rendelete ellen is, zsidó nép bé botsáttatik [...] az érdeklett uri köz fürdőre, jövendőkre a zsidó nép számára ki adandó czéduláktul – szoros felelet terhe alatt, egy általjában el tiltani kegyeskedjen.

Hudi 2015, 151-152

A panaszkönyvben írt válasz Hudi József szerint Heckenast Gusztáv kézírása, aki a bejegyzés egyik aláírója Carlo Duhek, Búth Ignác, Oexel János, Landerer Lajos, Karátsonyi László, Kolossváry Sándor és Keblovski Lajos mellett. Landerer és Heckenast neve ugyan nem szerepel a fürdővendégek listáján, ennek az is lehetett oka, hogy rövidebb időre érkeztek, de az is elképzelhető, hogy vendégeskedtek valakinél. A legvalószínűbbnek azonban azt tartom, hogy a fürdő vendégei lehettek, mivel rendszeresen jelentettek meg hirdetéseket a nyomda közreműködésével. „Mínt hogy alább írtak semmit sem tudnak illy társaságos kérelemről, ezennel fel szollítják a' fentírt kérelemnek' íróját tegye ki becsületes nevét.” (Hudi 2015, 152).

A különböző vallási felekezeti vendégek szegregált életmódja a társadalmi rétegek szempontjából is tetten érhető volt Balatonfüreden. Az elkülönülő magatartásból eredő klikkesedést róttá fel Kossuth Lajos 1842-ben, a *Pesti Hírlap*ban megjelent írásában, amelyet számos kutatás idéz forrásként. A *Pesti Napló* politikai napilap 1850-ben jelent meg először, az Arcanumon fellelhetőek az újság digitalizált példányai, Lichtneckert András Kossuth írását ugyanakkor a *Pesti Napló*hoz köti, helytelenül.

Füreden a társalgási hangulat feszes, gögös, különözető; és valóban az a csömörletig. Minden száz ember legalábbis csinál különvált husz cottériát⁵, melynek határvonalait itt a születési, amott a pénz arisztokratia színezi s mindenikben aprócska alosztályok, mintha latra vetnék, hogy ennek 10 ft-tal s 45 kr-ral van kevesebbjé, amannak pedig nincs kettős praedicatuma, s pergamentje nem olyan füstös, mintha mégegyszer olyan füstös volna.[...] Azonban ez nem Füred vétke, hanem a socialis viszonyainké, melyek viszont politikai institutioink természetes eredményei.

Lichtneckert 2013, 244

Bár az utolsó mondat tompítja Kossuth véleményének élet, a *Világ* 1842. augusztus 17-i számában egy augusztus 9-én keltezett olvasói levélben reagáltak a fürdőt ért negatív kritikára. „Feszességet dorgálnak; nem tagadjuk, feszesség szinte uralkodik, de még sem olly mértékben, mint ők képzelik és kürtölik; de hisz ez kisebb nagyobb mértékben mindenütt megvan; mert ha valahol, fürdőben bizonyára társalgást szívünk szerint óhajtunk, 's ismeretlenekkel —kikhez rokonszenv —vagy bármelley vonzalom nem csatol— legyen pór vagy nagyúr— társalgnani nem óhajtunk” (K.I., 1842a). Ugyanebben a levélben a K.I. monogramot használó aláíró rámutat a fürdőtelep hiányosságaira, a kiserdő bejáratánál található szemétre és bűzre, a közszeméremsertés eseteire, mint például a nyílt vízről a női fürdőkamrákba kukucskáló úszókra és a közfürdőkben „leplezetlenül bukdácsoló” vendégekre. Hiányosságként rója fel a színház iránti érdektelenséget is: „Mennyi idő — mennyi pénz fecsértetik kártyaasztaloknál—'s a színésztől 20 krajczárkánkat sajnáljuk? — Fekete úr⁶ minden erővel ügyekszik megfelelni hivatásának — de a részvétlenség, a magyarnak ezen eredeti bűne, szárnyát szegi buzgóságának. — íme mi százezrekkel adóztattuk magunkat színházra — 's mintetteink mutatják, hogy művészetet pártolni nem tudunk” (K.I., 1842a). Az újság további számaiból is kiderül, hogy élénk vita alakult ki Kossuth bírálatának köszönhetően a *Pesti Hírlap* és a *Világ* között 1842 nyarán és őszén. Utóbbi újság szerkesztősége K.I. aláírással osztotta meg a Kossuth Lajossal a fürdő védelmében vitába szálló leveleket, amelyeknek hangvétele feltételezi az érintett vendégreteg felháborodását.

[...] bár Füred savanya a sárgaságot belekről lemosni alkalmas, — de van egy mirigy — a kajánság és gyűlölet mirigye — melyet lemosni gyenge. — Kik tehát a szerzetes'élet eszméjével megbarátkozni nem tudnak, — első beleléptükkor az ócsárlás 's gyalázási hajlammal eltelve keresnek, mit gáncsoljanak: mert Füred, »szerzetesek tulajdona«. És hiszszük a *Pesti Hírlap*ban Füredről szóló cikk szerzője is a fent említett mirigyek egyike.

K.I., 1842a

A *Pesti Hírlap*ban megjelent válasza újabb szenvedélyes hangú levél jelent meg és védte a *Világ*ban a tihanyi apátságot, mint földesurat, az aláíró K.I. felsorolja a

⁵ társaságot, érdekcsoportot

⁶ Ezen a nyáron Fekete Gábor társulata két helyen, a színházban és az Arénában játszott

fejlesztéseket, kiadásokat és pontról pontra támadja a caleidoscop-ban írtakat. „Illy rajz után legnagyobb csudálkozásunkra elmerte Sz. ur mondani, hogy czikkje semmi kedvetlen indulat bélyegét nem viseli a földesuraság iránt! 's hogy neheztelést sem a tisztes rend akármelleyik tagjától, sem az országszerte tisztelt apát úrtól magára nem vonhat? — Az illy szinekkel festett Füred, hogy senkit nem vonzhat, hanem csak idegeníthet, tagadhatlan, és mégis Sz. ur ellenkezőt állít!” (K.I., 1842b).

Augusztus 31-én keltezett levelében az ismeretlen szerző búcsút vesz Balatonfüredtől, pozitívan értékeli a nyaralással és feltöltődéssel telt két hónapot, amely alatt lélekben és testben megfiatalodott és megszabadult „*melancholiájától*”. A cikkben megköszöni a *Világ* szerkesztőségének, hogy közölték írásait: „'s egyik „liberális” lapnak nem érdemlett ócsárlásait megczáfolni engedvén, az olvasó közönségnél föntartotta Fürednek jó hírét 's nevét, mellyet ez, minden mérsékelt igényű 's utópiait nem hajhászó becsületes hazafi Ítélete szerint, meg is érdemel.” (Anon 1842, 596). A szerkesztőség ehhez lábjegyzetben csak annyit fűzött hozzá, hogy remélik a barátságatlan hangú vita ezzel lezárult. Ezt a levelet már nem látják el K.I. aláírással, azonban a cikk tartalma arra enged következtetni, hogy a szerző ugyanaz a személy.⁷ Az újság számára azonban nem volt egyedi eset, hogy terepet szolgáltatson egy olvasója és egy másik lap közötti vitának, a soron következő cikkben már a *Regélő* egyik számában írtakat támadja egy másik olvasó. A Kossuth Lajossal való vitatkozó levelek közlésére magyarázatot adhat a tény, hogy Desseffy Aurél gróf politikus kifejezetten a *Pesti Hírlap* ellenében indította el a lapot 1841-ben, amely 1842-ben bekövetkezett halála után még két évig jelent meg hetente két alkalommal. Desseffy mérsékeltlen haladó, konzervatív nézeteit tükrözték a lapban megjelent politikai, tudományos és művészeti írások, a közéleti cikkeken túl. A *Világ* –a vitához nem csatlakozó –1842. július 3-án kelt, már objektívabb cikke Balatonfüredről azért érdekes, mert fontos információkat kapunk a fürdő látogatottságának növekedéséről és megközelítésének módjáról. „Közlekedésünk Pesttel különösen élénk. Az egy vasárnapot kivéve, mindennap jó vagy megy a gyorskocsi, melly igen jutalmas árért (6 p.frt) egy nap alatt megjárja útját, 's reggeli 4 órakor indulva esti 6 — 7 órára mindig pontosan érkezik.” (Anon 1842, 458).

A közlekedési lehetőségek bővülése, az utazással eltöltött idő rövidülése, a gyakoribb gyorskocsiforgalom segíthette a látogatószám növekedését 1841 és 1842 viszonylatában. Visszatérve a fürdőlistákra, a legtöbb vendéget Pest-Buda, Veszprém, Győr, Székesfehérvár és Bécs adta, és ha összehasonlítjuk az 1840-es és a későbbi évek adataival, megállapítható, hogy Pest-Buda mellett a Dunántúl lakossága kereste fel főként a fürdőhelyet Veszprém, Zala, Vas, Fejér, Tolna és Bács megyéből, ami egyezik a Kisfaludy Sándor által irányított gyűjtés adakozóinak lakhelyével is (Katona 2002, 1439-1440). A fürdővendégek között felbukkannak külföldi utazók, írók, a gyógyfürdő

⁷ Mivel a személy azonosságát a szerkesztő által hozzáfűzött gondolat is alátámasztja, amellyel a vitát befejezettnek tekintí, valamint a cikksorozat folyamatosága érdekében a bibliográfiában ezt a hivatkozást K.I. 1842c bejegyzés alatt jelzem.

nemzetközi kiadványokban is szerepelt, ennek ellenére kimondható, hogy Balatonfüred a reformkorban elsősorban regionális szerepet töltött be. A patriarchális életstílust folytató, többségében családdal érkező vendégkör lokális jellege a tizenkilencedik század közepéig megmaradt, ebben szerepet játszott a fürdőhely inkább egyénileg megoldott megközelítési módja is. A tizenkilencedik század első felében a város látogatottságának emelkedéséhez minden bizonnyal hozzájárult a balatoni hajóforgalom növekedése, 1845-ben Széchenyi István a Balatoni Gőzhajózási Társaság Alapítására tett javaslatot, 1846-ban pedig megjelent röpirata, amelyben az alapszabályok elkészítése Kossuth Lajos nevéhez fűződik. Az első gőzhajó Kisfaludy Sándor nevét kapta és évtizedeken át kiszolgálta a fürdővendégek utaztatását és kirándulásait.

(A Kisfaludy-gözös) múlt hó 23-án bocsátott a Balatonra, épen gróf Széchenyi I. születésnapján. Ez érdekes ünnepélyt a Balaton partján mozsárdurrogások hirdetéek. 9 óraker a füredi templomban áldásért könyörgő isteni szolgálat tartatván, innen a vidék minden részéből összesereglett nagy számú közönség a karzaton helyet foglalt hajóhoz tolakodott; s miután ez fölszenteltetett, a jelenvoltak áldásaitól kísérve ereszkedett le a kis magyar tenger tükörére. És így Kisfaludyt, ki egykor olly gyakran tűzbe hozta közönségünket, most mintegy ellentétül, vízre vitte a magyar! Adja isten, hogy a nemzetiség lángja olly tisztán égjen e hajón, mint égett az nagy költőnk kebelében.

Anon 1846, 793-794

A *Regélőben* megjelent hír dokumentálja az első balatoni gőzhajó névadása alkalmából rendezett ünnepség hangulatát, az emlékezet feltámadásából fakadó megtestesülés vágyát, a helyekhez kapcsolódó emlékezet születését, így a Kisfaludy Sándorról elnevezett gőzhajó és a jelenleg is forgalomban lévő másolata, *lieux de mémoire*-ként definiálható. Kisfaludy Sándor emlékezete így kapcsolódott össze a balatoni hajózással, a modern turisztikai és idegenforgalommal. A Kisfaludy gözös vízrebocsátásával a város közlekedésföldrajzi helyzete javult, 1861-től a Pestről Szántódig közlekedő vasút még jobban megkönnyítette és lerövidítette az utazást, a hajó indulását napi két alkalommal a fővárosból érkező vonatokhoz igazították. 1863-ban Siófokon is létesült vasútállomás, ugyanakkor Balatonfürednek 1910-ig kellett az észak balatoni vasútvonal kiépítésére és az állomás megépítésére várni (Kósa 1999, 96).

A kulturális és politikai elit jelenléte, a fürdő közönségének hatása

A tizenkilencedik századi fürdő a birtokos nemesség számára nem csak a gyógyulás helye, hanem a társasági élet egyik központja is volt, Balatonfüred forgalmára ösztönzően hatott az uralkodóházak tagjainak látogatása, a kulturális és politikai elit jelenléte. 1807-ben a tihanyi apátság fejlesztésének köszönhetően a fő forrás márvány foglalatot kapott (Sólymos 2003, 25), a szépítés oka Ferenc császár tervezett látogatása volt, amely azonban végül elmaradt. Az uralkodó vélhetően elfoglaltabb volt a franciákkal vívott háborúk következtében kialakult instabil helyzet megoldásával, valamint az 1807. áprilisában és júliusában tartott országgyűléseket megelőző

tárgyalásokkal. A település fejlődésére, a látogatottság növekedésére volt hatással az is, hogy József nádor 1821-ben, majd 1824-ben feleségével, Mária Dorottya főhercegnővel két nyáron át a fürdőn tartózkodott és „*Ornamentum Regni Hungariae*”-nek, Magyarország díszének nevezte a fürdőhelyet (Lichtneckert 2013, 240). Az előkelő, királyi család látogatása után nőtt az arisztokrata és rendi közönség jelenléte a városban. Ez a jelenség volt tetten érhető a fentebb említett angliai Bath esetében is, de ugyanígy megfigyelhető ez a tendencia más európai fürdővárosok kapcsán, ahol az adott gyógyfürdő fellendülését és látogatószám növekedését is pozitívan befolyásolta a mindenkori uralkodó család jelenléte. A fürdőtelep fejlődésére hatással volt Ferenc József „nemzet-békéltető” körutazása is 1852-ben. Rimely Mihály pannonhalmi főapát levelében tizennégy pontban foglalta össze javaslatát, mely szerint a legszebb szobákat, kivilágítást, bált, vacsorát, zenekart, koszorúkat, Tihanyban éjjel égő nádpiamisokat, egy császári és egy nemzeti zászlóval díszített diadalkaput rendelt, valamint egy kivilágított diadalkaput a szállás elé fáklyasorral, ha az uralkodó a színházba megy.⁸ Ferenc József 1852. június 29-én érkezett Keszthelyről a Kisfaludy gőzessel, kíséretével, csónakokkal, ágyúlövésekkel üdvözölték, a gyógykútnál egy saját kékével és „*Császárnának Füred*” felirattal díszített pohárból kóstolhatta meg a savanyúvizet, majd Szigligeti Ede *A csikós* című darabjának első felvonását nézte meg a színházban.⁹ Az esti zenés szerenádot csöndes éjjel követte, a rövid, egy éjszakás látogatást követően az uralkodó korán reggel tovább utazott (Sólymos 2003, 89-90). Véleményem szerint azonban a csönd oka az is lehetett, hogy a fürdő közönségének a szabadságharc leverése utáni „megbékélésére” még nem került sor, bár az apátság és a vármegye ünnepi előkészületei, a szervezett „kivonulás” megtörtént, a Balatonfüreden nyaraló vendégek tartózkodtak a megszokott mulatozástól. A fenti vendéglisták adatai szerint szinte ugyanannyian fordultak meg ezen a nyáron a városban, mint egy évvel korábban, 1853-ban esett vissza drasztikusabb módon a bejegyzett fürdővendégek száma. Ferenc József látogatása tehát semmilyen hatással nem volt a nyári összesített látogatószám emelkedésére, ha csak az egy évvel későbbi adatokat nem kapcsoljuk a rendezvényhez, amely éppen csökkenést mutat.¹⁰ Az uralkodói látogatások emlékeit őrzik az építmények átnevezései is: Ferencz József forrás, Klotild udvar, Stefánia szálló, Erzsébet udvar. Bár utóbbihoz nem köthető esemény, mivel Sissi 1866-os látogatása

⁸ Lichtneckert András nyolc pontot említ könyvében, a Sólymos Szilveszter pannonhalmi bencés történész által teljes terjedelemben közölt levél ugyanakkor tizennégy pontot tartalmaz.

⁹ A népszínműhöz Szerdahelyi József írt zenét, a füredi előadás plakátján Felekynével, Latabárnéval, Benedek Józseffel, Berzsényi Károllyal és Némethy Györggyel, utóbbi a pesti Nemzeti Színházban már játszott a darabban (Hudi 2008, 96-98).

¹⁰ Katona Csaba *Adatok Balatonfüred 1860-as évekbeli fejlődéséhez* című tanulmányában említi, hogy az uralkodó látogatásának napján megugrott a városba érkezők száma, az 1852-es vendéglistát a pandémia miatt azonban nem állt módomban ellenőrizni. Amennyiben Katona írására támaszkodunk, akkor megállapítható, hogy Ferenc József érkezésének híre reklámértékű volt, ha csak arra a napra is.

meghiúsult, felújítások és fejlesztések történtek az előkészületek alatt, szorgalmazták a távíró állomás létrehozását, vitorlásokat szállítottak a Balatonra és 1867. március 16-án megalakult az első yacht egyesület (Lichtneckert 2013, 239), amely 1996-tól a Balatonfüredi Yacht Club nevet viseli. A vitorlázó egyesület megalakulásáról szóló levelet Sörös 1867. március 25-re datálja, a hírt Écsy közölte a tihanyi apáttal, amelyből kiderül, hogy a királyné védnökségét kérő egyesületben Batthyány gróf vállalta az elnöki, Széchenyi Béla gróf a másodelnöki tisztet. Écsy a levél szerint abban bízott, hogy a huszonöt tagú fiatal gavallérból álló egyesületet visz a fürdőbe (Sörös 1911, 520-521).

A politikai mellett a kulturális élet jeles képviselői is nagy számban fordultak meg a fürdőtelepen, közöttük Kazinczy, Berzsenyi, Vörösmarty, Garay, Czuczor, Eötvös József, Déryné, Lendvay és Egressy. Balatonfüreden háza volt több művésznek és íróknak, mint Pálóczi Horváth Adámnak, Jókai Mórnak Laborfalvi Rózával és Blaha Lujzának. Az Anna Grand Hotel árkádos folyosója ma a Füredi Panteon, ahol a városba látogató írók, költők, tudósok emlékét táblákkal őrzik, koszorúzásokkal emlékeznek a jelesebb évfordulókon, míg a sétányon többek között Deák Ferenc domborműve, Széchenyi István és Kisfaludy Sándor szobra áll. A Ferenc Józsefről elnevezett forrás és gyógykút ma Kossuth nevét viseli, aki szintén megfordult a reformkori fürdőtelepen. Az uralkodó család és a politikai elit jelenléte Balatonfüreden fontos eseménynek, a kulturális élet jeles képviselőinek füredi tartózkodása vonzó szempontnak számított, azonban a fürdővárosok európai élvonalába történő felemelkedés nem valósult meg. Kisvárosként kiemelkedő viszont a szerepe a Balatonfüredhez kötődő, ott megforduló, alkotó vagy letelepedő művészek, írók, irodalmárok magas számának és szellemi örökségének tekintetében. Balatonfüred látogatóinak a településre gyakorolt gazdasági-kulturális hatása és egyben legnagyobb színháztörténeti eredménye a Dunántúl első közsínházának felépítésében merült ki. Kisfaludy Sándor 1830. augusztus 9-én Zala Vármegyének írt levelében a színházalapítást a nemzeti nyelv, nemzeti kultúra, a nemzetiség előmozdításának és terjesztésének egyik leghatásosabb módjaként és eszközöként fogalmazta meg. A magyar nyelv ügye ekkor a célul tűzött polgári nemzetiség válás tendenciájában a leglényegesebb funkciót töltötte be. A színház helyet adhatott ezen törekvéseknek, találkozási pontként is fontos szerepet kapott. Kisfaludy Sándor, aki Zala megye táblabírájaként 1830. augusztus 9-én a zalaegerszegi vármegye gyűlésén élesen kritizálta a Magyar Nemzeti Játékszín pesti létrehozásáért folytatott hiábavaló küzdelmet, indítványozta, hogy a vármegye keresse meg a füredi földesurat és szólítsa fel vagy adjon meghatalmazást neki, hogy ő a felállítandó játékszínházhoz telket kérjen. Indoklásában szerepelt a fürdőváros szépsége és az ország minden részéből, külföldről is érkező vendégek magas látogatószáma. Mellékelte az addigi adakozók listáját, javasolta, hogy a mindenkori épület maradjon a vármegye tulajdonában, valamint az épület karbantartásáért, a megfelelő társulat kiválasztásáért felelős fő kormányzót nevezzenek ki, aki minden évben jelentést köteles tenni a vármegyének. A vendégek között elindult gyűjtést Kisfaludy kiterjesztette az érintett vármegyék célközönségére, amelynek köszönhetően a színházépület Fülöp József veszprémi

postamester tervei alapján, rekord idő, kilenc hónap alatt épült meg és adott helyet az első előadásoknak 1831. július 2-án és 3-án.

Écsy László 1835-ös uradalmi felügyelői kinevezésével a fürdőigazgató személyében a színház is pártfogóra talált, a színházi szubvenció megteremtése mellett a balatonfüredi fürdőbizottság jegyzőkönyveiben több bejegyzés található, amely szerint az éves gyógydíj bevételből is igyekeztek támogatást folyósítani. A fürdővendégek és a közönség bevonása a fejlesztésekbe is Écsy nevéhez fűzhető. A fürdőbizottság 1836. évi rendtartás 7. pontja szerint egy jegyzőkönyv létrehozásáról hoztak döntést, amelybe a vendégek panaszait, javaslatait gyűjtötték össze és amelyet a gyógykút mellett helyeztek el 1836 július 9-től. (Lichtneckert 2010, 6). A panaszkönyvben található bejegyzések között Egressy Gábor a színház épületére vonatkozó 1839. július 24-én keltezett kritikája mellett azt is kifogásolta, hogy a kávéházban olvasható nyolc újság közül kettő magyar nyelvű, azok is politikai lapok (Hudi 2015, 138-141). Écsy László fürdőigazgató ily módon történő „nyitása” a külföldi vendégek irányába még nem a szükségletet követte, a panaszkönyv további bejegyzéseiből is kiderül, hogy a külföldi vendégek jelenléte nem volt meghatározó Balatonfüreden. Ugyanakkor el kell ismerni, hogy a külföldi utazók, írók útleírásaikkal népszerűsítették Balatonfüredet a nemzetközi színtereken is. A fürdővendégek befolyása esetenként érvényesült a társulatok kiválasztásánál, a színházépület hiányosságait és egy nyitott, szellős színpad létjogosultságát a meleg nyári időszakban a panaszkönyv más bejegyzése is megerősíti, az Aréna megépítését pedig maga Kisfaludy is szükségesnek tartotta. A fürdőközönség hatása ebben az esetben is nyomon követhető, hiszen közadakozás nélkül nem valósulhatott volna meg sem az Aréna, sem az 1861-ben megnyílt balatonfüredi színpad. De ez a történet már egy másik tanulmány témája.

BIBLIOGRÁFIA

- Anon., 1846. A Kisfaludy-gőzös. *Pesti divatlap*. 1846. október 3., 793-794.
- DOBSZAY Tamás és FÓNAGY Zoltán, GERGELY András (szerk), 2005. Nemi szerepek. In: *Magyarország története a 19. században*, Budapest: Osiris. 66-68.
- ESZTERHÁZY Miklós és MERÉNYI Lajos (szerk), 1900. Eszterházy Miklós levelei Nyári Krisztinához 1624—1639. Első közlemény. *Történelmi Tár*. Bp, Magyar Történelmi Társulat, 1900, 40-42.
- FRANCSICS Károly és HUDI József (szerk), 2001. *Francsics Károly visszaemlékezései*. Pápa: Pápai Református Gyűjtemények.
- HUDI József (szerk), 2015. *Balatonfüredi panaszkönyv 1836-1840*. Balatonfüred: Balatonfüred Városért Közalapítvány Kuratóriuma.
- KATONA Csaba, 2002. Adatok Balatonfüred 1860-as évekbeli fejlődéséhez. *Századok*. 2002. 136, no. 6., 1423-1454.

- KATONA Csaba, 2016. Magyar és cseh fürdők a Monarchiában. A Monarchia egységes fürdőkultúrája. In: *A magyar beau-mond. Esszék és tanulmányok Balatonfüred múltjáról*, Balatonfüred: Balatonfüred Városért Közalapítvány. 12-14.
- K.I., 1844a. B-Füred. *Világ*. 1842. augusztus 17., 538-539.
- K.I., 1844b. Felelet a Pesti Hírlap viszonzására. *Világ*. 1842. augusztus 31., 571-572.
- K.I., 1844c. Füred, aug. 31. *Világ*. 1842.szeptember 10., 595-596.
- KÓSA László, 1999. *Fürdőélet a Monarchiában*, Budapest: Holnap Kiadó.
- LICHTNECKERT András, 2013. *A balatonfüredi savanyúvízi gyógyfürdő története az alapítástól az államosításig 1702-1949*, Balatonfüred: Balatonfüred Városért Közalapítvány
- LICHTNECKERT András, 2010. *A balatonfüredi fürdőbizottság üléseinek jegyzőkönyvei 1855-1917*, Balatonfüred: Balatonfüred Városért Közalapítvány.
- MISKOLCZY Károly, 1837. *Balaton Füred mint savanyú víz. Úgy, a'mint jelenleg van, minden oldalról regényesen előadva*, Veszprém: Számmer Alajos.
- OLÁH János, 1834. Balaton mellyéki tudósítások barátságos Levelekben. *Tudományos Gyűjtemény*. 1834. 18. évf., no.3, 51-96.
- ROMSICS Ignác, 2017. *Magyarország története*, Budapest: Kossuth Kiadó.
- SÓLYMOS Szilveszter, 2003. *Balatonfüred-fürdő Bencés kézben (1743-1949)*, Tihany: Bencés Apátság.
- SÖRÖS Pongrácz, 1911. Hetedik fejezet. Az apátság birtokai. In: *A tihanyi apátság története 2. Tihany mint fiókapátság. 1701-től napjainkig*, Budapest: Stephaneum Nyomda R.T. 284-526.
- TÖRÖK János (szerk), 1866. *Egyetemes Magyar Encyclopaedia, 5. kötet*, Pest: Szent István Társulat.
- ZÁKONYI Ferenc, 1988. *Adalékok Balatonfüred történetéhez a kezdetektől 1945-ig*, Veszprém: Balatonfüred Városi Tanács.